

Horváth Miklós ny. ezredes:

MAGYAR NÉPHADSereg – 1956

ÖSSZEFOGLALÓ: A fegyverszüneti egyezmény alapján létrehozott Magyar Honvédséget 1945-ben a német hadsereg elleni harc érdekében szervezték, majd a nyugati veszély állandó hangoztatása mellett a Jugoszlávia ellen megvívandó háborúra készítették elő. A forradalom előtti időszakban a haderőben lezajlott változások, a szervezetet jellemző és egyben terhelő ellentmondások, a tisztikar életviszonyai nagymértékben hatottak a szolgálati feladatok ellátásának színvonalára. A hadsereget is váratlanul érte a tüntetés során elemi erővel felszínre törő elégedetlenség, a gyökeres társadalmi változások útjában álló erők elleni mérhetetlen gyűlölet. A hadsereg vezetői a tüntetésekkel kapcsolatos jelzéseket nem vették komolyan, a forradalom kezdetén számos ellentmondásos döntést hoztak. A tanulmány szerzője – az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójához kapcsolódva – felvázolja a néphadsereg helyzetét a forradalom előestéjén, bemutatja a karhatalmi alkalmazásra vonatkozó terveket, majd részletesen tárgyalja a hadsereg alakulatainak és tagjainak tevékenységét a forradalom időszakában.

KULCSSZAVAK: lengyelországi események, Honvédelmi Tanács, harc a Rádiónál, ellentmondásos parancsok, Vihr (Forgószél) hadművelet, Juta-dombi események

A hadsereg és politika – alapvetően utóbbi által meghatározott, ugyanakkor a hadsereg bizonyos önmozgását is magában hordozó – viszonyának leírása, elemzése érdekében szükséges néhány, a nemzetközi politikával összefüggő alapkérdés vizsgálata is.

1956 elején Magyarország sorsára is jelentősen ható változások következtek be a nemzetközi politikában. A Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) februárban megtartott XX. kongresszusán a szovjet vezetés szakított a harmadik világháború elkerülhetetlenségének dogmájával és állást foglalt a különböző társadalmi berendezkedésű országok békés egymás mellett élésének politikája mellett. Hruscsov Sztálint leleplező „titkos” beszédének hatására a szovjet érdekszféra több országában – de a Szovjetunión belül is¹ – hangsúlyosabban megjelentek, illetve felerősödtek a társadalom átalakítását, a rendszer megreformálását célzó törekvések. A kongresszus hatására a reformfolyamatok különösen Lengyelországban és Magyarországon gyorsultak fel.

A dokumentumok egyértelműen bizonyítják, hogy nem állják meg a helyüket azok a megállapítások, melyek szerint a Lengyelországban és Magyarországon 1956-ban bekövetkező események a szovjet pártvezetés belső hatalmi harcának a „termékei” voltak, melyek úgymond kiprovokálásával a sztálini visszarendeződés hívei, „a keményvonalasok”, akik – bebizonyítva a XX. kongresszuson elfogadott irányvonal helytelenségét – ismét magukhoz akarták ragadni a hatalmat. Kétségtelen tény azonban, hogy a lengyelországi események

¹ Márciusban szovjet belügyi csapatok verték le a Tbiliszipben és több grúziai városban Hruscsov beszédének hatására kitört megmozdulásokat.

több vonatkozásban is hatottak a magyarországi helyzetre. Egyfelől a Poznańban² történtek, az azt követő megtorlás, valamint az október második felében bekövetkezett események³ híre eljutott Magyarországra. Másfelől a szovjet vezetésnek a „lengyel válság megoldása” során szerzett tapasztalatai hatottak a „magyar kérdés rendezésével” kapcsolatos politikai elképzelésekre és döntésekre. Ki kell hangsúlyozni, hogy a szovjet csapatok október 19-i harcükszükségbe helyezése⁴ és a Magyar Néphadsereg részére ekkor kiadott intézkedések – elsősorban a szovjet csapatok esetében – katonai szempontból jó kiinduló alapul szolgáltak a nem várt magyarországi események rendezéséhez.

A szovjet vezetés a lengyel és a magyar kérdés megoldására nem rendelkezett kész recepttel, a döntések az SZKP Elnökségén belül folyó viták során formálódtak, de a Magyarországgal kapcsolatos konkrét lépéseket alapvetően befolyásolta a szocialista országok vezetőinek – kiemelten a kínai és jugoszláv állami és pártvezetés – véleménye.

1956 nyarán a Magyarországon zajló események hatására a szovjet politikai vezetés ismételtelen közvetlen beavatkozásra szánta el magát. Rákosi Mátyás a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetősége (KV) július 18-a és 21-e között tartott ülésén – a szovjet döntést tudomásul véve – az első titkári tisztségről lemondott, és végleg elhagyta az országot. Rákosi helyére – ugyancsak szovjet döntésre – a politikai folytonosságot képviselő, rendkívül népszerűtlen Gerő Ernőt választották.

A belpolitikai helyzet a vezetőváltást követően tovább romlott. Az új-régi pártvezetés képtelen volt a pártapparátust és a párttagságot maga mögé egységesen felsorakoztatni. A párt- és belügyi apparátus elbizonytalanodottságát jól érzékelteti, hogy az ellenzéki törekvésekkel szembeni határozott fellépés helyett, két és fél hónappal betiltását követően – szeptember 19-én – a Petőfi Kör⁵ folytathatta tevékenységét. A Kör rendezte szakmai vitákon együtt keresték a társadalmi válságból kivezető utat és a szélesebb összefogás lehetőségét.

Október 22-én este a Műszaki Egyetem nagygyűlésén született meg többórás vita eredményeként a műegyetemisták 16 pontja. Külpolitikai téren a legfontosabb követelések közé tartozott a békeszerződés értelmében az összes szovjet csapat Magyarországról való kivonása. Új nemzeti jellegű címer és egyenruha bevezetését követelték.

A szovjet legfelső szintű politikai vezetés egy Magyarországon bekövetkező megmozdulás „kezelésében” a fő hangsúlyt a katonai erő korlátlan alkalmazására helyezte. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a Magyarországon 1955 szeptemberében felállított szovjet Különleges

² 1956. június 28-án a lengyelországi Poznańban mintegy ötvenezer munkás vonult az utcára kenyeret és szabad választásokat követelve. A biztonsági erők fegyverrel verték szét a tüntetést, ötvenen meghaltak, háromszázan megsebesültek, több mint háromszáz főt letartóztattak. 1956. október 8-án és 12-én a letartóztatottak közül többeket börtönbüntetésre ítélték.

³ Az SZKP Elnöksége október 17-én értesült arról, hogy a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága október 19-én kezdődő plénámán a szovjet vezetés tudta és hozzájárulása nélkül alapvető személyi változtatásokat kíván végrehajtani. A Lengyelországban állomásozó szovjet csapatokat október 18-án harcükszükségbe helyezték, majd erődemonstrációt hajtottak végre. A személyi változtatásokat a szovjet nyomás ellenére végrehajtották.

⁴ A lengyel eseményekkel összefüggésben október 19-én harcükszükséget rendeltek el a Magyarországon állomásozó szovjet Különleges Hadtest és a Baltikumi Katonai Körzetbe tartozó katonai erők, így a magyar forradalom leverésében később részt vevő 7. légideszant gárdahadosztály részére is.

⁵ A Petőfi Kör eredetileg Bessenyei Kör néven alakult meg 1954-ben. 1955–56 fordulóján konkrét lépések történtek egy valóban értelmiségi viták kialakítása érdekében. Petőfi neve forradalmasító és jelképes erővé vált a sztálinista diktatúra elleni küzdelemben.

Hadtest⁶ parancsnoka – a poznaí események hatására – 1956 júliusában parancsot kapott: készítsen tervet a szovjet csapatoknak „a szocialista társadalmi rend fenntartása, védelme, adott esetben helyreállítása” érdekében történő alkalmazására. A terv a „Volna” („Hullám”) fedőnevet kapta.⁷ A terv elkészítése során figyelembe vették a magyar politikai vezetés álláspontját, mely szerint rendszerellenes megmozdulás esetén az aktív tevékenységet – a tömegoszlatástól a harctevékenyséig – a magyar állambiztonsági szervek, a rendőrség és szükség szerint a magyar hadsereg erői hajtották volna végre.

A MAGYAR NÉPHADSEREG A FORRADALOM ELŐESTÉJÉN

A fegyverszüneti egyezmény alapján létrehozott Magyar Honvédséget 1945-ben a német hadsereg elleni harc érdekében szervezték, majd a nyugati veszély állandó hangoztatása mellett a Jugoszlávia ellen megvívandó háborúra készítették elő. A népgazdaság lehetőségeit messze meghaladó hadseregépítés, -fejlesztés amellett, hogy akadályozta, befolyásolta a kommunista párt által megfogalmazott társadalmi célok elérését, egy sor, a hadsereg életét, működését károsan befolyásoló tényező forrásává vált.

Egy, a Hadtörténelmi Intézet dolgozóiból összeállított munkacsoport által 1957 tavaszán készített tanulmány⁸ több vonatkozásban helyesen mutatta be – a forradalom előtti időszakban – a haderőben lejáratott változásokat, a szervezetet jellemző és egyben terhelő ellentmondásokat. A tanulmány készítői többek között megállapították, hogy a tisztikar életviszonyai nagymértékben hatottak a szolgálati feladatok ellátásának színvonalára. A tisztek többsége minden évben más beosztásba és más helyőrségbe került, és megközelítőleg húsz százalékuk élt külön a családjától. Az 1956-ban bevezetett pénzügyi intézkedések következtében sok tiszt illetménye csökkent, jelentős részük a bevonulást megelőzően többet keresett, mint tisztté avatása után, s ugyanakkor éjjel-nappal dolgozniuk kellett. Ez is a magyarázata annak, hogy különösen az alacsonyabb rendfokozatú tisztek jelentős része a tisztí pályát nem tekintette hivatásnak, és sokan kérték a leszerelésüket.

A tisztí állomány körében kialakult nagyfokú elkeseredést fokozta az elhárító szervek gyakran önkényes eljárása, mely sok esetben a parancsnokok tekintélyének lejáratásához is vezetett. Ebben is keresendő a forradalom napjaiban általánossá váló Államvédelmi Hatóság-ellenes magatartás gyökere. Általánossá vált, hogy a felső vezetés szintjén eldöntött kérdésekkel, kinyilatkoztatott szempontokkal ellentétes véleményeket, javaslatokat mint ellenséges nézeteket marasztaltak el. A bajokat tetézte a következetlen és lelkiismeretlen

⁶ A Különleges Hadtest állományába ekkor kettő gépesített gárdahadosztály, egy vadászpilóta-, egy bombázópilóta-hadosztály, egy pontonos hidászszázad, valamint légvédelmi, más fegyvernemi és szakcsapatok tartoztak. A hadtest – a szovjet vezérkar útján – Zsukov marsallnak, a Szovjetunió védelmi miniszterének volt alárendelve. A hadtest vezetése a Szovjet Vezérkarnak október elején küldött jelentésében már felhívta a figyelmet a megmozdulások lehetőségeire. Számolva a helyzet súlyosbodásával a hadtest parancsnoka október közepén elrendelte, hogy a parancsnokok állomáshelyeiken legyenek készen a szükségessé váló intézkedések megtételére.

⁷ Erről lásd bővebben: Alexandr Kirov: Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon – 1956; Je. I. Malasenko: A Különleges Hadtest Budapest tüzeiben – Egy szemtanú visszaemlékezései. In: Szovjet katonai intervenció 1956. (Szerk.: Györkei Jenő és Horváth Miklós.) Második, bővített kiadás. H&T Kiadó, Budapest, 2001, 276.

⁸ Az 1956. október–novemberi ellenforradalom és a Magyar Néphadsereg. Tanulmány. Hadtörténelmi Levéltár (HL) L 1956-os gyűjtemény 8. ö. e. 3–121. Vesd össze (a továbbiakban: Vö.): Magyar Néphadsereg és az 1956-os forradalom. (Részlet a Hadtörténelmi Levéltár 1956-os irataiból.) Közli: Horváth Miklós: 1956. Évkönyv, 1992. 1956-os Intézet, 157–171.

káderpolitika, amely a hadsereg tisztikarának csaknem minden rétegében komoly elégedetlenséget szított, de rontotta az általános hangulatot a hadseregből leszerelt tisztekkel való törődés teljes hiánya is.

A hadsereg harci szelleme – a mesterségesen szított „jugoszláv veszély” megszűnése és Ausztria semlegességének kikiáltása után – a nemzetközi helyzet enyhülésének időszakában romlott. A hadsereg létszámát csökkenteni és harci kedvét fokozni megoldhatatlan feladatnak bizonyult. A hadseregben 1955–56-ban is jelentős – 15 ezer fős – létszámleépítést és átszervezést hajtottak végre.⁹

Jelentősen korlátozta az alkalmazás lehetőségét, hogy az állományváltás még csak épphogy megkezdődött. A szolgálati idejét letöltött sorállomány leszerelése a legtöbb alakulatnál már megtörtént, az újoncok behívására azonban még nem került sor. Így egy-egy ezred létszáma – 5–600 fő – alig volt több, mint egy feltöltött zászlóaljé. A tiszti iskolákon a végzős növendékek avatását végrehajtották, és a frissen avatott tisztek a szabadságukat töltötték, a szolgálati helyükre még nem vonultak be.

Fontos adatok ezek, mivel Budapesten a karhatalmi szolgálat a katonai tanintézetekre – az akadémiákra és a tiszti iskolákra – épült. A fenti intézeteken kívül a fővárosban számottevő katonai erő nem volt. A forradalmat közvetlenül megelőző időszakban az akadémiákon és tüzéralakulatoknál is nagy szabadságolás volt, de nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a tisztikar egy része leszerelés alatt állt, más része bizonytalanságban élt, mivel október 10-ig a tervezett létszámcsökkenésnek csak mintegy 55%-át hajtották végre. A teljes átszervezés állapotában lévő hadsereg – mint az a későbbiekből is kiderül – még egységes, határozott vezetés esetén sem volt alkalmazható bizonyos korlátozások nélkül.

A HADSEREG KARHATALMI ALKALMAZÁSA, BEVETÉSE

A Magyarországon állomásozó szovjet haderő – Különleges Hadtest – a katonai beavatkozás terveivel már 1956 júliusában rendelkezett. A „Volna” („Hullám”) fedőnevű hadműveleti terv szerint a Különleges Hadtest alakulatainak – az elhelyezkedésüktől függően – a kijelölt objektumokat 3, illetve 6 órán belül el kellett foglalniuk.

Karhatalmi alkalmazásra vonatkozó tervekkel rendelkeztek a magyar erőszakszervezetek is. A Magyar Népköztársaság Karhatalmi Intézkedéseinek Tervét a Honvédelmi Tanács Elnöke,¹⁰ Nagy Imre 1954. január 18-án hagyta jóvá. A Honvédelmi Tanács 1954-ben meghozott 1/22. számú határozata „a Magyar Népköztársaság egész területére kiterjedő karhatalmi terv elkészítését rendelte el”, és a karhatalmi szolgálat megszervezését, a belső rend fenntartását – a rendőrség és a belső karhatalom erőinek felhasználásával – elsősorban a belügyminiszter kötelességévé tette.

A hadsereg erőinek a Belügyminisztérium (BM) fegyveres csapataival együttműködve az „*esetleges belső ellenséges megmozdulások likvidálásában*” – az elképzelések szerint – akkor kellett részt venni, ha a BM fegyveres csapatainak ereje a likvidáláshoz nem bizonyul elegendőnek, vagy a BM nagyobb erejű fegyveres csapatainak a megmozdulás színhelyére történő beérkezése rövid időn belül nem várható és késedelmes.

Miután a Honvédelmi Tanács vonatkozó határozata a tűzmegnyitás rendjét külön nem szabályozta, így – véleményem szerint – arra engedélyt a karhatalmi riadó elrendelésére

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Hegedüs András iratai, XIX-A-2-p 1048.

¹⁰ A Honvédelmi Tanács az Alkotmánynak megfelelően kihirdetett rendkívüli állapot esetén az ország honvédelmének és fegyveres erőinek irányítója.

jogosult szervezet vezetője adhatott. Jelentheti ez azt is, hogy külön szabályozás hiányában a magyar erőszakszervezetek fegyvert a szabályzataikban előírtak szerint használhattak, illetve voltak kötelesek használni. A budapesti karhatalmi terv szerint a fővárost 5 karhatalmi körzetre osztották, mely körzetekben a nem tervezhető feladatok végrehajtására tartalék századokat szerveztek. A Magyar Néphadsereg állományából karhatalmi feladatok végrehajtására jelentős erőket terveztek be.¹¹

A lengyel események hatására már október 19-én a Magyar Néphadseregben elrendelték a biztonsági rendszabályok bevezetését, az őrségek megerősítését, felülvizsgálták a karhatalmi riadóterveket, összekötő tiszteket küldtek a magasabbegységekhez stb., majd 21-én ezeket mint alaptalan intézkedéseket visszavonták.¹²

A hadsereg vezetői a tüntetésekkel kapcsolatos jelzéseket nem vették komolyan, az aggodalmaskodókat rémlátással vádolták, és 23-án délután olyan döntést hoztak, hogy helyes, ha a hadsereg szervezetten nem is, de a katonák egyénileg részt vesznek a felvonuláson, a tüntetésben, segítenek a tömeg megnyugtatózásában. Az előző napokhoz hasonló készültséget „nem kell pánikot kelteni” hivatkozással még délután sem rendelték el, a tisztekkel leadatták szolgálati fegyvereiket, és csak a késő délutáni órákban rendelték be a Honvédelmi Minisztériumba néhány fontosabb beosztású vezetőt.

Kezdetben még a belügyminiszter betiltotta a felvonulást, és azzal fenyegetőzött, hogy ha kell, azt a fegyveres erők alkalmazásával fogja megakadályozni. 13 óra előtt pár perccel a rádióban beolvasták a Belügyminisztérium közleményét, amely „új rendelkezésig” minden nyilvános felvonulást betiltott. A felső vezetés határozatlanságát jól érzékelteti, hogy másfél óra múlva ezt a tilalmat visszavonták.¹³ A diákok nem sokat törődtek a belügyminiszter tilalmával, sőt a tilalom mozgósító erővé vált.

20 órakor Gerő Ernő – az MDP Központi Vezetőségének első titkára – a Kossuth Rádióban elhangzó beszédében az eseményeket rendszerellenes megmozdulásként értékelte, és minden erőt felszólított a szocializmus védelmére.¹⁴

A tüntetők és az erőszakszervezetek közötti összetűzések során az első lövések nem a Rádió épületénél dördültek el. A rendőrség és a megyei államvédelmi szervek október 23-án délután először Debrecenben nyitottak tüzet a BM Megyei Főosztály épülete elé vonuló tüntető tömegre, melynek következtében a tüntetők közül hárman az életüket veszítették és sokan megsebesültek.

A magyar politikai vezetés ettől a halálos áldozatokkal is járó erőszakos cselekménytől semmilyen formában nem határolta el magát, a fegyverhasználat – szabályzatokban rögzített – lehetőségét és kötelezettségét a Debrecenben történeteket követően az erőszakszervezetek felé kiadott intézkedéseik során nem módosították. Ennek következtében a tüntetők ellen a

¹¹ HL Magyar Néphadsereg Vezérkara Hadművelési Csoportfőnökség iratai, 1954/T. 8. doboz. 1. csomó – Elvi előterjesztés a Magyar Néphadsereg csapatainál, az állami és társadalmi rend fenntartása, illetve elemi csapás bekövetkezése esetén elrendelésre kerülő biztonsági /karhatalmi/ szolgálat megszervezésével kapcsolatban. A dokumentumot Okváth Imre bocsátotta a rendelkezésemre. Továbbá: HL MNVK. Hadművelési Csoportfőnökség iratai 1967/260. doboz. Ezeket a terveket 1998-ban kutatásai során Zsitnyányi Ildikó találta meg. Erről a tervről lásd még Zsitnyányi Ildikó: Hadsereg és forradalom – 1956. Hadtörténelmi Közlemények, 1999. 4. szám, 824–850.

¹² HL 56-os gyűjtemény, 8. ó. e., 124–125.

¹³ A forradalom hangja – Magyarországi rádióadások 1956. október 23. – november 9. Századvég füzetek 3. (Szerk.: Fellegi Tamás László, Gyekiczki András, Kövér László, Kövér Szilárd, Máté János, Orbán Viktor, Stumpf István, Varga Tamás, Weber Attila.) A Századvég Kiadó és a Nyilvánosság Klub közös kiadása, Budapest, 1989, 18. (A továbbiakban: A forradalom hangja...)

¹⁴ Uo. 23–26.

Magyar Rádiónál, illetve később más helyeken bevetett fegyveres alegységek parancsnokai a tüzmegnyitás kérdésében az általános szabályoknak megfelelően szabadon dönthettek.

A Magyar Rádió épületéhez vezényelt karhatalmi erők nagysága és összetétele mutatja, hogy a hatalom Debrecen után Budapesten is készen állt a megmozdulás erőszakos megakadályozására. A Belső Karhatalom őrségi és karhatalmi állományából kirendelt erők 19 óra 45 perc körül adták le az első riasztólövéseket a Rádió épületéből a tömeg felé, majd az ÁVH megnyitotta a célzott tüzet a tömegre, melynek következményeként nemcsak a tömegben, hanem az őrség megerősítésére kirendelt katonák és rendőrök között is számos sebesülés, sőt haláleset történt. A sortűz hatása alól felocsúdó tömeg egy része elindult fegyvert szerezni, hogy erővel szerezzen érvényt követeléseinek, és védekezni tudjon az erőszakot alkalmazó hatalom ellen.

A 7. gépesített hadosztály alárendelt alakulatai közül a riadót elsőként a piliscsabai 8. gépesített ezrednek rendelték el. A vezérkarfőnök az ezrednek parancsként megszabta, hogy hajtsanak végre menetet Budapestre, ahol közelítsék meg a Magyar Rádió Bródy Sándor utcában lévő épületét, annak környékét tisztítsák meg a tüntetőktől, majd fegyverhasználat nélkül akadályozzák meg az épület elfoglalását.

Amikor a piliscsabai ezred megérkezett a Magyar Rádió épületéhez, a parancsnok, Solymosi János alezredes közölte: katonái nem fognak tüzet nyitni a népre. A tüntetők elmondták a katonáknak, hogy érkezésük előtt az épületben lévő ávosok a Puskin utcai oldalon, valamint a Bródy Sándor utcai kapunál tüzet nyitottak és többen életüket veszítették. A katonáktól elkülönítve szállított lőszer megérkezése után Solymosi alezredes parancsot adott katonáinak, hogy csak oda löjjenek, ahonnan tüzet kapnak. Mivel a Rádió ablakaiból löttek, a piliscsabai ezred harcosai, a közeli Kilián-laktanyából odaérkező építőkatonák és a megerősítésként kiküldött rendőrök egy része is tűz alá vette a Rádió épületét.

Pár órával később a változásoknak mereven, görcsösen ellenálló hatalom ellen megkezdett harc a szovjet csapatok beavatkozását követően az idegen befolyástól mentes Magyarországért folytatott szabadságharcá vált. A magyar pártvezetés által felállított Katonai Bizottság¹⁵ átvéve a fegyveres erők feletti irányítást, a forradalom első napjaiban megpróbálta „karhatalmi mozgásba hozni a hadsereget”, felfegyverezni a kommunistákat és a munkásokat, megszervezni és biztosítani az együttműködést a magyar és szovjet csapatok között.

A Honvédelmi Minisztérium által kivezényelt Budapesten lévő vagy a közeli helyőrségekről – Esztergom, Piliscsaba, Aszód stb. – Budapestre felrendelt katonai alakulatoknak kezdetben nem osztották ki a löszert, és megtiltották a fegyverhasználatot. A Rádió épületénél több hullámban így alkalmazott magyar katonai erők nem voltak képesek a fegyveres harc terjedésének megakadályozására, szinte feloldódtak a tömegben, és fegyvereik átadásával vagy átállásukkal segítették vagy passzívan szemlélték a Rádió épületének elfoglalását, a Budapestre beérkező szovjet csapatok elleni harc megkezdését.

A hadsereg erőinek ilyen formában megvalósuló tervszerűtlen „bevetése”, a katonák többségének passzív, kisebb részének támogató magatartása a felső vezetés részére egyértelművé tette: a Magyar Néphadsereggel szembeni bizalmatlansága megalapozott volt, és az, hogy a rendőrség erőinek dezorganizálódása után az általuk ellenforradalminak értékelt megmozdulás leverésében a belső karhatalom erőin túl elsősorban a szovjet hadsereg

¹⁵ A Katonai Bizottságnak kezdettől tagjai voltak: Kovács István, Földes László, Fehér Lajos, Mező Imre; valamint annak tevékenységében részt vett a fegyveres erőket felügyelő két miniszter: Piros László belügyminiszter és Bata István altábornagy, honvédelmi miniszter is. Október 25-én a Katonai Bizottság vezetőjévé a Politikai Bizottság Apró Antalt választotta meg.

fegyvereire támaszkodhat. A hadsereg morális helyzete, a néphez való szoros kötődéséből fakadó, az első perctől nyilvánvalóvá vált belső meghasonlottsága a felkelők elleni tömeges bevetésüket nem tette lehetővé. A politikai és a katonai vezetés nem lehetett bizonyos abban, hogy a csapatok végrehajtják a parancsokat.

A HADERŐ TEVÉKENYSÉGÉNEK SOKSZÍNŰSÉGE

A Kádár János vezette párt¹⁶ és a Nagy Imre nevével fémjelzett – október 28-ig formálisan nem létező – állami vezetés az SZKP Elnökségének Magyarországon tartózkodó képviselőivel, Anasztaz Mikojjal¹⁷ és Mihail Szuszlovval¹⁸ egyeztetett határozatai és intézkedései az október 28-ig terjedő időszakban kettős célt szolgáltak. Az egyik, hogy ha kell, politikai engedmények, a nép követeléseit egy részének teljesítésével, vagy annak ígéretével a tömegeket leválasszák a hatalom és a szovjet csapatok ellen harcot folytató fegyveres csoportokról, majd ezt követően – és ez volt a fő cél – a fegyveres ellenállást, elsősorban a szovjet csapatokra támaszkodva, megtörik.

A kutatások szerint – október 24-én – Budapesten kb. 7 ezer magyar katona és 50 harckocsi volt. A Honvédelmi Minisztérium jelentése október 24-én reggel kb. 4500 katona bevetéséről és 1300 fő központi tartalékról adott számot. A rendőrség erői dezorganizálódtak, passzívák voltak, a magyar katonai egységek az aktív harctevékenység folytatására határozott parancsot nem kaptak, sok katona és néhány szervezett alegység is átvált a felkelők oldalára. A helyzet értékeléséhez kiegészítő információkhoz a legtöbb alakulathoz csak a rádióból juthattak, de a rádióban ebben az időszakban elhangzott közlemények, utasítások, parancsok nem hogy könnyítették volna, hanem tovább nehezítették a parancsnokok helyzetét.

A parancsnokok tájékozódását gátolta 25-én az is, hogy a minisztertanácsnak a rádióban 6 óra 23 perckor felolvasott közleményében – nem tudni kiknek a megtévesztése céljából – az elhangzott, hogy „*a hadsereg, az államvédelmi erők, a fegyveres munkásőrségek és a szovjet csapatok segítségével október 25-ére virradó éjszaka az ellenforradalmi puccskísérlet felszámolták. Az ellenforradalmi erők szét vannak verve...*”¹⁹ Ennek ellentmond az, hogy három óra múlva a honvédelmi miniszter, Bata István – ugyancsak a Rádióban beolvasott utasításában – megparancsolta, hogy a néphadsereg katonái „*fokozott aktivitással és teljes határozottsággal ma délig végleg számolják fel a fővárosunkban még felfedezhető ellenforradalmi erőket...*”²⁰

Tovább bonyolította a helyzetet, hogy Tóth Lajos vezérőrnagy, az MN Vezérkarának főnöke 14 órakor kiadott távmondatában a csapatok tevékenységét – a miniszter utasításával ellentétben – úgy szabályozta, hogy „*ha megtámadnák a laktanyát, szólítsák fel a tömeget távozásra, és csak abban az esetben löjjenek, ha fegyverrel támadnak...*”²¹ Ebben a parancsban már szó sincs aktív harctevékenységről.

¹⁶ Október 25-én a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága Gerő Ernőt felmentette, és a párt első titkárává Kádár János választotta meg.

¹⁷ Anasztaz I. Mikojan, az SZKP Elnökségének tagja, a Szovjetunó Minisztertanácsának elnökhelyettese.

¹⁸ Mihail A. Szuszlov, az SZKP KB Elnökségének tagja.

¹⁹ A forradalom hangja..., 63.

²⁰ Uo. 67.

²¹ HL 1956-os gyűjtemény, 8. ö. e., 154.

A legfelső párt- és állami vezetés – csapatokra is ható – megosztottságáról árulkodik, hogy amíg Kádár János, az MDP első embere 15 órakor elhangzó beszédében azt jelenti ki, hogy „*a népköztársaságunk államhatalma ellen irányuló fegyveres támadást minden lehetséges eszközzel vissza kell verni...*”,²² addig a közvetlenül utána megszólaló Nagy Imre már a követelések – pl. a szovjet csapatok visszavonásának – teljesíthetőségéről beszél, és ismételten a kormány megbékülési szándékát kifejező amnesztiára és annak megvalósítására helyezi a hangsúlyt.²³

A Magyar Néphadsereg alakulatainak egy része a nép követeléseivel egyetértett, de a szovjetek ellen harcolni akaró civileknek fegyvert nem szándékoztak adni, és a laktanyába fegyvert vagy bármi mást követelő csoportot nem engedtek be. A lakosság és a hadsereg erői között kialakult összetűzések egyik oka az volt, hogy a tüntetők egy része többszöri figyelmeztetés után sem vette komolyan azt, hogy a hadsereg alapvető kötelezettsége a katonai objektumok és az ott lévő fegyverzet megvéde.

Az események alakulását tehát befolyásolta a polgári lakosság aktivitása, szándékaik, a céljaik elérése érdekében alkalmazott módszerek, eszközök. Az objektumok védelmét ellátó fegyveres erők tagjai sokszor csak az eseményeket követve, a tömeg tevékenységére reagálva próbálták elejét venni a fegyveres erőszak alkalmazásának.

Október 26-án, 27-én vált bizonyossá, hogy a hadsereg kettészakadt. Budapesten és vidéken a helyzet azt mutatta, hogy az alakulatok többsége passzív magatartásával bátorítja, erősíti a forradalmi erőket, amíg néhány alakulat – a parancsnok beállítottságától függően – minden eszközt felhasznál a sokszor védtelen, követelésüknek békés eszközzel érvényt szerezni akaró tömegek ellen.

Október 24-e és 29-e között a Magyar Néphadsereg alakulatai – nem végleges adatok szerint – több mint 50 településen, 70-80 esetben kerültek a lakossággal összetűzésbe.²⁴ Az „összetűzés” fogalmába a védelemre kijelölt katonai és polgári objektumokat ért incidensek, támadások elhárítása, a katonaság és a fegyveres felkelők harcai és a fegyvertelen tömeg ellen alkalmazott erőszak – sortűzek lövése – is beletartozik. Több alakulatnál ekkor már hiábavalónak tartották a harcot, és a kormány egymásnak ellentmondó intézkedései, a Központi Vezetőség hallgatása, a közvetlenül szerzett tapasztalatok arról győzték meg a katonákat, hogy a hatalommal és a szovjet csapatokkal szembeszállóknak igazuk van.

A Magyar Néphadsereg alakulataival kapcsolatban még ma is tartja magát az a felfogás, hogy a forradalom időszakában teljes mértékben magukra maradtak, a csapatok semmilyen parancsot, utasítást nem kaptak. Ez az állítás nehezen tartható. A hadsereg tevékenységét általános érvényű parancsok ezekben a napokban is meghatározták. A probléma gyökere ott húzódik, hogy az általános parancsoknak a konkrét helyzethez és körülményekhez való igazítása nagyon nagy gondot jelentett. A valós problémák megoldásában az egység-, magasabbegység-parancsnokok az esetek többségében nem kaptak a szolgálati előjárójuktól közvetlen segítséget. Az egyszemélyi döntésben automatikusan meg kell hogy jelenjen az egyszemélyi felelősség is. Ezt a felelősséget sokan nem vállalták.

²² A forradalom hangja..., 71–72.

²³ Uo. 72.

²⁴ Erről lásd bővebben: Horváth Miklós – Tulipán Éva: In memoriam 1956. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2006.

A MAGYAR NÉPHADSEREG TEVÉKENYSÉGE A TŰZSZÜNET IDŐSZAKÁBAN

A szovjet és a magyar politikai és katonai vezetés nem volt felkészülve ilyen erejű határozott szembenállásra. A szovjet csapatoknak a felkelők továbbra is nagy veszteségeket okoztak, szovjet harcokocsikat, tüzérségi eszközöket és más haditechnikai felszerelést zsákmányoltak, illetve önállóan tevékenykedő szovjet katonákat és azok kisebb csoportjait fegyverezték le.

Az október 28-i fordulatot – a szovjet és magyar pártvezetés meghátrálását – így az addig ellenforradalomként értékelt események „nemzeti demokratikus tömegmozgalomként” való elismerését elsősorban a felkelőcsoportok harci sikerei, a szovjet csapatok kudarca, a magyar erőszakszervezetek, ezek között a hadsereg alkalmazhatatlansága, a tömegeknek a forradalom követelése mellett határozott kiállása kényszerítette ki.²⁵ Ebbe az irányba tolt a pártvezetést attól való félelme, hogy a felkelők, illetve a békés lakosság ellen alkalmazott erőszak következtében teljesen elveszítik a harcokba még be nem kapcsolódott, de a felkelőkkel kezdettől szimpatizáló lakosság bizalmát, és az újabb áldozatok még jobban elmélyítik a szakadékat a kormány és a lakosság között.

Október 28-án a szovjet küldöttek – Mikojan és Szuszlov – jelenlétében megtartott politikai bizottsági ülésen elfogadták a Kádár János által beterjesztett platformot, melynek lényege az események átértékelése, az „ellenforradalom” értékelés elutasítása volt. Az ekkor elfogadott határozatot – tűzszünet, a szovjet csapatok kivonása, az Államvédelmi Hatóság feloszlata stb. – a Politikai Bizottság döntésének megfelelően 28-án Nagy Imre miniszterelnök kormánynyilatkozat formájában hozta nyilvánosságra.

28-án 13 óra 20 perckor Nagy Imre azonnali tűzszünetet rendelt el. 14 órakor az új összetételű kormány letette az esküt,²⁶ majd jóváhagyta a miniszterelnök által beterjesztett kormánynyilatkozatot.

17 óra 25 perckor elhangzó rádióbeszédében Nagy Imre – a párt döntése értelmében – nemzeti demokratikus mozgalomnak nyilvánította az előző napok megmozdulásait, bejelentette a szovjet csapatok kivonását Budapestről, tárgyalások megkezdését a szovjet haderő teljes kivonásáról, az Államvédelmi Hatóság megszüntetését, az amnesztiát, a Kossuth-címer bevezetését, március 15. nemzeti ünnepé váló nyilvánítását, az általános fizetésemelést, bér- és normarendezést, az erőszakoskodás megszüntetését a termelőszövetkezeti mozgalomban.²⁷

Az események átértékelése a Magyar Néphadseregben is újabb helyzetet teremtett. Azok a kötelékek, amelyek október 28-ig is a kormányellenes megmozdulásokat és a felkelőket támogatták, magatartásuk helyességét látták igazolva. Az eseményeket passzívan szemlélők többsége a kormánynyilatkozatban elhangzottakat elfogadva aktívan bekapcsolódott a kormány célkitűzései megvalósításának feltételrendszerét biztosító feladatok végrehajtásába. A fordulat tudathasadásos állapotot okozott azon parancsnokok, tisztek és katonák esetében, akik elfogadva az „ellenforradalom” értékelést, aktívan vettek részt a felkelők elleni harcokban. Voltak, akik félve a felelősségre vonástól, alakulataikat elhagyták, és a szovjet

²⁵ Erről lásd bővebben: Horváth Miklós: Adalékok a „fordulat napja” történetéhez. Új Honvédségi Szemle, 1999/10., 2–5.

²⁶ Az október 27-i átalakítást követően a kormányban Nagy Imre miniszterelnök, helyettesei Apró Antal, Bognár József és Erdei Ferenc lettek. További fontos változás, hogy a honvédelmi miniszteri tárcát Bata István vezér- ezredestől Janza Károly altábornagy vette át, Piros László helyett belügyminiszter Münnich Ferenc lett. Fontos változás, hogy a kormányba bekerültek a volt koalíciós pártok képviselői is.

²⁷ A forradalom hangja..., 131–133.

csapatoknál kerestek menedéket, majd később részt vettek a november 4-én bekövetkezett újabb szovjet támadás előkészítésében.

A politikai vezetés megváltozott álláspontját, az új elvárásokat és követelményeket tükröző parancsában Janza Károly altábornagy utasította a fegyveres erőket, hogy csak akkor tüzeljenek, ha megtámadják őket. A miniszter személyes felelősségét hangsúlyozva bejelentette: „*Minden erőmmel azon leszek, hogy Önökkel [a hadsereg személyi állományával] együtt a legrövidebb időn belül helyreállítsuk a rendet, nyugalmat, a békét...*”²⁸

A hadsereg jövőbeli feladatairól ebben a parancsban a következők olvashatók: „*Álljanak helyt továbbra is szilárdan a népünk hatalmát féltő dolgozóinkkal, és a munkástanácsokkal karöltve szólítsák fel megadásra, szereljék le azokat a felfegyverzett csoportokat, egyes elemeket, akik céltalanul ontva a magyar vért a munkások, parasztok és a néphez hű értelmiségiek szocialista jövőjét veszélyeztetik.*”

Befejezőként Janza Károly a személyi állománynak a „*nép hatalmának védelmében és a rend helyreállításában, a rend és a fegyelem érdekében eddig tett tevékenységeikért*” köszönetét fejezte ki.²⁹

A Honvédelmi Minisztérium vezető állományának és a Budapesten lévő, illetve a fővárosba karhatalmi feladatok végrehajtása céljából felrendelt alakulatok és intézetek fő tevékenysége az október 28-tól 31-ig terjedő időszakban a szovjet csapatok felváltása, a felkelő-szabadságharcos csoportok fegyverátadásának – lefegyverzésének – megszervezése, az új karhatalom szervezésében, felszerelésében és elhelyezésében való részvétel, majd a szovjet csapatok kivonásának a biztosítása volt.

Az országban történt alapvető változások természetesen a hadseregben is éreztették hatásukat. Ennek egyik jele, hogy a katonai alakulatoknál és intézeteknél spontán módra alakultak meg azok a szervezetek, amelyek azon túl, hogy hangsúlyozták a forradalom céljaival azonosulásukat, a hadseregnek a felkelő-szabadságharcos csoportok, illetve a harcokba közvetlenül be nem kapcsolódott tömegek elleni fellépését igyekeztek megakadályozni.

Október 28-át követően a hadsereg vezetése – élve az átértékelés nyújtotta lehetőségekkel – ezt az egyre erősödő folyamatot megpróbálta szervezett, felülről szabályozott, s így ellenőrizhető keretek közé terelni, szorítani. Janza Károly altábornagy a „Forradalmi Katonai Tanácsok” megválasztására parancsban³⁰ intézkedett. Ez a parancs azon túl, hogy lehetővé tette a különböző szintű parancsnokok tevékenységének ellenőrzését és – a parancs szándékai szerint – segítségét, arra biztatja, sőt arra utasítja a forradalmi katonai tanácsokat, hogy elsősorban a közrend és a közbiztonság helyreállítása, védelme érdekében kapcsolódjanak be a szűkebb környezetüket érintő feladatok végrehajtásába, vegyenek részt képviselőkkel a területi forradalmi szervezetek – „*a helyi munkás- és paraszttanácsok*” – munkájában.

A miniszter fenti intézkedésének ez a része a hadsereg társadalom felé történő nyitásának egyik első hivatalos lépése. Ez a nyitás a pozitív hatások mellett – mint ezt több példa is bizonyítja – magában hordozta a hadsereg egyébként is bizonytalan, megrendült irányítási rendszere további lazulásának lehetőségét. A területi forradalmi szervezetek – és azok karhatalmi ügyekért felelős személyei, testületei – jogot formáltak arra, hogy közvetlenül is beavatkozzanak a működési területükön lévő katonai szervezetek mindennapi életébe.

Az így kialakult anomáliákat az illetékes katonai vezetők – az adott szintű forradalmi katonai tanácsok támogatásával – idejekorán igyekeztek felszámolni. Voltak alakulatok, ahol

²⁸ HL. 1956-os gyűjtemény, 3. ö. e., 15–16.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo. 21–22.

a forradalmi katonai tanácsok megalakulásukat követően azonnal leváltották a parancsnokokat, a politikai munkásokat, az ügyészségeknek átadták az elhárító tiszteket, letartóztatták a tömegre 28-a előtt tüzet parancsoló tiszteket.

A Magyar Néphadsereg Forradalmi Katonai Tanácsának kibővített ülésén – október 31-én – a forradalmi erők megbízottai,³¹ valamint a néphadsereg, a határőrség és a rendőrség forradalmi bizottságainak küldöttei választották meg a hadsereg legfelső szintű irányítását ellátó forradalmi vezető szervet, a Forradalmi Honvédelmi Bizottmányt. A bizottmány a megalakulását követően kiadott felhívásában többek között követelte: a szovjet csapatok Budapest területének elhagyása után – 1956. december 31-ig – az ország területéről is távozzanak; a kormány a Varsói Szerződésben részt vevő tagállamok azonnali összehívásával a szerződést mondja fel; a megszüntetett ÁVH tagjai a fegyveres alakulatokba felvételt ne nyerhessenek. A bizottmány kilátásba helyezte: ha a szovjet csapatok a meghatározott időre nem hagyják el Magyarország területét, fegyverrel kelnek harcra az ország szabadsága és a forradalom tisztasága ügyéért.³²

A hadsereg tevékenységének értékelésekor gyakorta elhangzik, hogy a forradalmi katonai tanácsok „rendszeresítésével” a parancsnoki önállóságot oly mértékben megsértették, hogy ezzel vette kezdetét a hadsereg teljes szétesésének időszaka. Nem vitatom, hogy a Magyar Néphadsereg a forradalom napjaiban – a társadalom egészéhez hasonlóan – olyan válságon esett át, melynek következtében sok más tényező mellett szervezettsége, fegyelme, vezetettsége, hadrafoghatósága több esetben a kritikus állapotot közelítette. Azzal viszont nem tudok egyetérteni – és ezt a kutatási eredményeim sem támasztják alá –, hogy ez a folyamat október 28-át követően a forradalmi katonai tanácsok felállításával vette kezdetét. Véleményem szerint a forradalmi katonai tanácsok intézményesítésével a helyzet – a nagyon fontos tartalmi különbségeket elismerve – a korábbiakhoz képest lényegében annyiban módosult, hogy az egyszemélyi parancsnokoknak a katonai élet legfontosabb területeit érintő döntéseiket már nem az illetékes pártszervezetekkel és politikai szervekkel, hanem az államany többségének bizalmát élvező forradalmi katonai tanácsokkal kellett megvitatniuk, egyeztetniük és néhány kérdésben jóváhagyatniuk.

A forradalom időszakában a parancsnokok jelentős része – ha nem másért, mert ők is tagjai voltak a testületnek – a forradalmi katonai tanácsok támogatását és segítségét igényelte. A forradalmi tanácsok többsége az arra képes, illetve azt akaró parancsnokokkal együtt a hadsereg új követelményeknek megfelelő átalakítása, az aktuálisan jelentkező feladatok végrehajtása érdekében még ebben a szovjetek által rendkívül szűkre szabott időben is sokat tett. Ez persze nem azt jelenti, hogy a forradalmi katonai tanácsok tevékenysége nyomán ne keletkeztek volna a hadsereg rendeltetésszerű működését zavaró, sőt néhány területen akadá-

³¹ A Forradalmi Honvédelmi Bizottmány megválasztásán részt vett a Tüzoltó utcai felkelő-szabadságharcos csoport több tagja. A küldöttséget Csongovai Per Olaf vezette, tagjai Szirmai Ottó, Tankó Tibor főhadnagy, Orbán Zoltán, Onestyák László és egy orvostanhallgató voltak. A Forradalmi Honvédelmi Bizottmányba a „forradalmi ifjúság küldötteként” beválasztották Erdélyi Sándor főhadnagyot és Székely Béla honvédet. A megtorlás során Tankó 5, Erdélyi Sándor 10 év börtönbüntetést kapott. Székely Béla honvéd emigrált.

³² A Magyar Köztársaság Forradalmi Honvédelmi Bizottmányának tagjai a következő személyek voltak: Király Béla vezérőrnagy, Maléter Pál ezredes, Váradi Gyula vezérőrnagy, Marian István alezredes, Kopácsi Sándor rendőrezredes, Oszkó Gyula rendőrezredes, Nádor Ferenc ezredes, Penczi József híradóezredes, Gyulai Mihály ezredes, Márton András ezredes, Kovács Ferenc őrnagy, Kána Lőrinc vezérőrnagy, Máté Sándor őrnagy, Szalva János ezredes, a határőrség országos parancsnoka, Kóvágó Sándor alezredes, Sárdi Tibor ezredes, Székely Béla honvéd és Erdélyi Sándor főhadnagy, a „Forradalmi Ifjúság” küldöttei, Kovács István vezérőrnagy, Demtsa Pál ezredes.

lyozó jelenségek, mint ahogy az is bizonyos, hogy a hadsereget nem a forradalmi tanácsok verték, kergették szét, hanem november 4-ét követően a szovjet hadsereg.

ÚJABB TÁMADÁS A FORRADALOM ERŐI ELLEN

Október 30-án, a szovjet kormány nyilatkozata,³³ amely szerint új alapokra kívánja helyezni a többi szocialista országgal kapcsolatos viszonyát, még a győztes forradalom reményeit táplálta. Ma már tudjuk, hogy az új viszony első torzszülöttje a magyar forradalomra kollektíven kimondott halálos ítélet volt.

A magyar vezetés döntései – segítségkérés az ENSZ-től, a semlegesség bejelentése, a Varsói Szerződés felmondásának kilátásba helyezése, javaslat újabb tárgyalásokra stb. – az új magyar kormány összeállításával és a többi szocialista ország tájékoztatásával, meggyőzésével elfoglalt szovjet vezetést nem bírta jobb belátásra. Október 31-én újabb erők Magyarországra irányításával és a már Magyarországon lévő megszálló erők jelentős növelésével kezdetét vette a november 4-ei újabb támadás előkészítése.

A szovjet csapatok – október 30-án 15 órától 31-én a déli órákig – a fővárosból kivonultak. A Különleges Hadtest erői Budapest határától 15-20 km-re összpontosítási körletet foglaltak el, ahol a harci technikát és a fegyverzetet karbantartották, a személyi állományt feltöltötték, a lőszert, az üzemanyagot és az élelmiszert kiegészítették. Ezen és következő napokon is újabb szovjet csapatok lépték át a magyar határt, és felkészültek a Vihr (Forgószél) fedőnevű általános támadásban való részvételre. November 4-én a Különleges Hadtest és a 8. gépesített hadsereg, valamint a 38. összefegyvernemi hadsereg készen állt a Forgószél fedőnevű hadművelet végrehajtására. Ebben a hadműveletben 17 szovjet hadosztály részei, mintegy 60 ezer katonával vettek részt.

A „Forgószél” hadművelet megkezdése előtt a szovjet katonai parancsnokság a várost védő felkelő- és katonai erők megtévesztésére felhasználta a tárgyalóküldöttségtől³⁴ elvett rádióállomást, melyen keresztül az ekkor már a KGB fogságában lévő Maléter Pál³⁵ honvédelmi miniszter nevében – táviratban – a Magyar Néphadsereg alakulatainak parancsot adtak arra, hogy ne lőjenek a Budapestre visszatérő szovjet erőkre.

November 4-én megkezdődött a „Forgószél” fedőnevű hadművelet végrehajtása. 5 óra 20 perckor hangzott el a rádióban Nagy Imre következő felhívása: „Itt Nagy Imre beszél,

³³ Népszava, 1956. november 1. In: 1956 a sajtó tükrében – 1956. október 22. – november 5. (Szerk.: Izsák Lajos, Szabó József, Farkas Mária.) Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989, 201.

³⁴ 1956. november 4-én megindult a mindent elsöprő katonai gépezet. A támadási terv sikere érdekében Iván Szerov, a KGB elnöke – a szovjet csapatok kivonásáról tárgyalásokat folytató magyar tárgyalóküldöttség tagjait – Erdei Ferencet, Maléter Pál vezérőrnagyot, honvédelmi minisztert, Kovács István vezérőrnagyot, a vezérkar főnökét és Szűcs Miklós ezredest, hadművelti csoportfőnököt és a küldöttség kíséretének tagjait letartóztatta. A Moszkvában összeállított, Kádár János vezette bábkormány politikai legalizálása érdekében Nagy Imrét és a politikai vezetők egy jelentős részét – a törvényes kormány lemondásának kikényszerítése céljából – a Josip Broz Titóval történt megállapodás értelmében, a menedéjkog felkínálásával – Jugoszlávia budapesti nagykövetségének épületébe csalták.

³⁵ Maléter Pál ezredes, a Katonai Műszaki Kíségítő Alakulatok parancsnoka október 25-én harcokcsikkal Budapesten a Corvin köz közelében lévő Kilián-laktanyában lévő építő alakulat megsegítésére indult, ahol rövid tűzharcot követően tűzszünetet kötött a felkelőkkel. Később több alkalommal tanácsokkal látta el a hozzá forduló felkelő vezetőket. November 1-jén Nagy Imre kinevezte a honvédelmi miniszter első helyettesévé. November 3-án Maléter Pál vezérőrnagy már mint honvédelmi miniszter vett részt a szovjet csapatok kivonásáról folytatott tárgyalásokon. E tárgyalások során november 3-án Tökölön a szovjet KGB vezetője letartóztatta. A Nagy Imre és társai perben 1958. június 15-én halálra ítélték, az ítéletet június 16-án végrehajtották.

a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke. Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar demokratikus kormányt. Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van. Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével!”³⁶

Budapesten Király Béla vezérőrnagy az ellenállás folytatása mellett döntött. A vezérőrnagy nem tudta, nem is tudhatta, hogy még mielőtt a rádióban elhangzott volna Nagy Imre drámai felhívása, a miniszterelnök többedmagával – elfogadva a felajánlott menedékjogot – a Parlament épületéből a jugoszláv nagykövetség épületébe távozott.

Király Béla hívatta a Forradalmi Karhatalmi Bizottság tagjait, és felszólította őket, kövessék őt a hegyekbe, folytassák a nemzetőrség szervezését a szovjet csapatok ellen.

Nagy Imre beszédét a HM-ben úgy értelmezték, hogy a miniszterelnök a magyar csapatok harcba lépését mint tényt jelentette be. Ennek a bejelentésnek az ellensúlyozása érdekében a hadsereg egyes vezetői – Janza Károly altábornagy, Uszta Gyula, Váradi Gyula és Kovács Imre vezérőrnagyok – a magyar csapatoknak minden lehetséges módon megtiltották az ellenállást. A HM főcsoportfőnökségei, csoportfőnökségei, főnökségei, valamint az Országos Légvédelmi Parancsnokság a tűzszüneti parancsot továbbították alárendeltjeik felé.

Nem sokkal később, amikor a szovjet csapatok a minisztérium épületét megközelítették, Janza Károly és Váradi Gyula az őrséget bevonatta, illetve a harckocsik lövegét az épület felé fordította. Janza altábornagy fehér kendőt lobogtatva ment a szovjet katonák elé, akiket élükön egy altábornaggal ez a fogadtatás sem tartott vissza attól, hogy a minisztérium épületét feldúlják, a személyi állományt lefegyverezzék, letartóztassák, illetve a tábornokokat és a tiszteket Tökölre szállítsák. Tökölről a kormánydelegációt kísérő személyek többségét repülővel a Szovjetunióba deportálták, de a minisztériumból kiszállított tisztek közül is sokan csak november 11-én szabadultak.

A honvédség erői Budapesten a Jута-dombnál fejtettek ki szervezett ellenállást. Az 51. légvédelmi tüzérsztyál alárendeltségébe tartozó két könnyű- és egy közepes lövegraj, valamint egy honi légvédelmi tüzérűteg november 4-én 10 órakor tüzet nyitott egy szovjet katonai menetoszlopra. Két harckocsit és a személygépkocsit kilőtték. A szovjet katonák és a teherautókon lévő ÁVH-s tisztek közül több mint tízen megsebesültek; tizenhárom fő életét veszttette. A többiek elmenekültek. Délután ugyanezek a lövegek már más helyről nyitottak tüzet. Ekkor egy oldalkocsis motorkerékpárt lőttek ki. Az egyik szovjet harckocsi üzemanyagtartályát is találat érte, de a kigyulladt harckocsi el tudott menekülni.³⁷

Kőbányán egy másik légvédelmi alakulat lövegei nyitottak tüzet a közeledő szovjet harckocsikra. Négy harckocsiból egyet kilőttek, három kigyulladt és visszavonult. November 8-áig több alkalommal folytattak tűzharcot a szovjet harckocsikkal, de rálőttek egy helikopterre is.³⁸

³⁶ A forradalom hangja..., 487.

³⁷ A megtorlás keretében az úgynevezett Jута-dombi ügyekben rendezett perekben több mint 67 főt bíróság elé állítottak és felelősségre vontak. Csak a „Mecséri János és társai” perben 52 fő ellen jártak el, akik közül első fokon 11 főt – ennyi szovjet katona halt meg a Jута-dombnál – halálra, 1 főt életfogytiglanra, 40 főt összesen 364 évre ítéltek. A másodfokú tárgyaláson kiszabott 11 halálos ítéletből az Elnöki Tanács három – Puchert Jánosét, Paska Elemérét és Dobrosi Lajosét – életfogytiglani börtönbüntetésre változtatott. Egy főt távollétében ítéltek halálra. A halálos ítéletet 1958. november 15-én hét főn – Mecséri János ezredes, Szendi Dezső alezredes, Szabó Pál őrnagy, Rémiás Pál hadnagy, Kicska János főhadnagy, Kálmán Dezső és Magyar János honvédek – végrehajtották.

³⁸ Ezen a helyen a szovjet csapatok elleni harcokban a civilek mellett több mint tíz sorkatona is részt vett. Közülük Silye Sámuel 1959. november 18-án halálra ítélték. Az ítéletet november 21-én végrehajtották.

Vidéken a záhonyi 19. honi légvédelmi tüzérsztály fegyvertelenül gyülekező katonáira a laktanyát körülzáró szovjet harcokcsik tüzet nyitottak. Öten meghaltak, nyolc fő megsérült, 60 katonát elfogtak és a Szovjetunióba szállítottak. Újabb honvédalakulatok foglaltak védőállást helyőrségükben, így Nagyatádon, Székesfehérváron, Zalaegerszegen. Komolyabb összecsapásra köztük és a beérkező szovjet csapatok között Dunapentelén, a légvédelmi tüzérezred állásainál került sor. Kisebb összecsapások voltak Békéscsaba, Kaposvár, Szeged, Duna-földvár, Székesfehérvár, Miskolc, Szolnok, Veszprém helységeiben, illetve ezek térségében.

Óbudán, a Schmidt-kastélynál többnapos eredményes harc után a parancsnok³⁹ november 7-én a csoport feloszlására kényszerült.

A. H. Babadzsanzján és H. D. Mamszurov tábornokok csapatai a Magyar Néphadsereg legfontosabb helyőrségeit, laktanyáit körülvették. Az alakulatok többsége minden ellenállás nélkül lerakta a fegyvert. A szovjet csapatok elfoglalták az összes repülőteret, és ellenőrzésük alá vonták a Budapestre és az osztrák határhoz vezető útvonalakat.

November 6-án 14 óra 30 perckor Dunapentelén a szovjet csapatok visszaverésére készülő erők ellen megindult az általános támadás. Mintegy 25 perces tűzcsapás után 8 darab MiG-17-es repülőgép támadta a harcot folytató légvédelmi ütegek állásait. A szovjetek nehéz aknavetőkkal és 122 mm-es tarackokkal lötték a harcokcsikkal körbefogott várost. 6 óra 30 perckor Dunapentele védelme összeomlott. A harcokban magyar részről meghalt 8 fő, megsebesült 35 fő, harcképtelenné vált 41 darab közepes és könnyű légvédelmi löveg.

November 7-én a felkelők Budapesten légvédelmi ágyúval lelőttek egy szovjet repülőgépet. A gép személyzete életét vesztette.

Csepelen a szervezett ellenállást a szovjet csapatok csak 10-én, más források szerint 11-én tudták megtörni.

A szovjet erők a támadás során végrehajtották a hadsereg lefegyverzését is. Ezt követően a szovjet csapatok országszerte a katonai közigazgatás – városparancsnokságok keretében folytatott járőrtevékenység, őrszolgálat stb. – feladatait látták el. A szovjet állambiztonsági szervek (KGB) azonban folytatták a felkelők és az ellenállók letartóztatását, valamint a lakosságnál lévő fegyverek összegyűjtését.

A „Forgószél” fedőnevű hadművelet véget ért. A forradalom egyik legfontosabb követelése – a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonása – hosszú évtizedekig nem teljesülhetett. Konyev marsall 1956. november 24-én Magyarországon tartott értekezletén a szovjet városparancsnokoknak bejelentette, hogy a szovjet kormány határozatot hozott arról, hogy a Magyarország területére küldött alakulatok többségéből létrehozzák a Déli Hadseregcsoportot.

A HADSEREG VESZTESÉGEI

A Magyar Néphadseregből 279 fő, ebből a felkelők és nemzetőrök oldalán folytatott harcokban kb. 105 fő vesztette életét. Szolgálati feladataik ellátása során objektum védelemben 33 fő, szállítási feladat végrehajtása közben 4 fő, aktív harctevékenység alatt vagy az ott szerzett sérülésben 63 fő, egyéb okok – baleset, öngyilkosság, más magyar kormányerők, illetve szovjet csapatok tüze stb. – következtében 68 fő, összesen 174 fő halt meg. Hat elesett katonáról értékelhető adattal nem rendelkezünk.

³⁹ A Schmidt-kastélynál harcoló csoport megalakítását segítő, illetve a harcokban részt vevő katonák közül három főt – Pércsi Lajos őrnagyot, Csiki Lajos hadnagyot és Erdősi Ferenc hadnagyot – 1958. május 8-án halálra ítélték. Az ítéletet május 10-én végrehajtották.

Összességében megállapítható, hogy az elesett katonák 37,6%-a a szovjetek és a támadó magyar erők elleni harcban halt meg. A szovjet csapatok – november 4-e után – több magyar katonát elfogtak és kivégeztek. A kivégzett és a kormányerők között a szervezetlenség következtében kialakult tűzharcban meghalt katonák száma 66 fő, a teljes veszteség kb. 23%-a volt.

A hadsereg erői részt vettek a lakosság elleni megtorló akciókban, de a megtorlás a katonákat is érintette. Hathatósan közreműködtek ebben a katonai igazságügyi szervek, a katonai ügyészségek és bíróságok. Nem végleges adatok szerint a Magyar Néphadsereg volt tagjai közül „Népköztársaság elleni bűntett” vádjával 570 főt ítélték el. Közülük a forradalomban való részvételért 21 főt hajtották végre a halálos ítéletet. 540 főt hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre ítélték, akik közül többen csak a '70-es évek elején szabadultak.⁴⁰

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Az 1956. október–novemberi ellenforradalom és a Magyar Néphadsereg. Tanulmány. Hadtörténelmi Levéltár (HL) L 1956-os gyűjtemény 8. ő. e.
- Fellegi Tamás László – Gyekiczki András – Kövér László – Kövér Szilárd – Máté János – Orbán Viktor – Stumpf István – Varga Tamás – Wéber Attila (szerk.): *A forradalom hangja – Magyarországi rádióadások 1956. október 23. – november 9.* Századvég füzetek 3. A Századvég Kiadó és a Nyilvánosság Klub közös kiadása, Budapest, 1989.
- Hegedűs András iratai, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XIX-A-2-p 1048.
- HL 56-os gyűjtemény, 8. ő. e.
- HL Magyar Néphadsereg Vezérkara Hadművelési Csoportfőnökség iratai, 1954/T. 8. doboz. 1. csomó – Elvi előterjesztés a Magyar Néphadsereg csapatainál, az állami és társadalmi rend fenntartása, illetve elemi csapás bekövetkezése esetén elrendelésre kerülő biztonsági /karhatalmi/ szolgálat megszervezésével kapcsolatban.
- HL MNVK. Hadművelési Csoportfőnökség iratai 1967/260. doboz.
- Horváth Miklós: *Adalékok a „fordulat napja” történetéhez.* Új Honvédségi Szemle, 1999/10.
- Horváth Miklós – Tulipán Éva: *In memoriam 1956.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 2006.
- Horváth Miklós – Tulipán Éva: *Keresztutak – Magyar Néphadsereg, 1956.* H&T Kiadó, 2006.
- Izsák Lajos – Szabó József – Farkas Mária: *1956 a sajtó tükrében.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- Kirov, Alexandr: *Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon – 1956.* In: Györkei Jenő és Horváth Miklós (szerk.): Szovjet katonai intervenció 1956. Második, bővített kiadás. H&T Kiadó, Budapest, 2001.
- Magyar Néphadsereg és az 1956-os forradalom (Részlet a Hadtörténelmi Levéltár 1956-os irataiból) Közli: Horváth Miklós: 1956. Évkönyv, 1992. 1956-os Intézet, 1992.
- Malasenko, Je. I.: *A Különleges Hadtest Budapest tüzeiben – Egy szemtanú visszaemlékezései.* In: Györkei Jenő és Horváth Miklós (szerk.): Szovjet katonai intervenció 1956. Második, bővített kiadás. H&T Kiadó, Budapest, 2001.
- Zsitnyányi Ildikó: *Hadsereg és forradalom – 1956.* Hadtörténelmi Közlemények, 1999. 4. szám.

⁴⁰ Erről lásd bővebben: Horváth Miklós – Tulipán Éva: *Keresztutak – Magyar Néphadsereg, 1956.* H&T Kiadó, Budapest, 2006.